

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XIV (2013)

Józef Łaptos, Mariusz W. Majewski

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Francuska pomoc w wyposażeniu armii polskiej (1919–1939)

French help in equipping the Polish army (1919–1939)

Abstract

Shaping of the political and military alliance between France and Poland in the interwar period had a cyclic character. Initially, the relations were close. French companies engaged themselves financially in the development of war industry as well as fuel sector, extraction industry, and light industry. Plans of modernizing the military forces were also developed in unison. Representatives of the French army played an important role in the process of educating the Polish officers. After the May Coup d'État, further cooperation was less close. One of the reasons for this situation was the fact that the Polish establishment gathered around Józef Piłsudski was searching for ways of liberating the country from the restraining patronage. Further relations were resumed in 1936. The financial and technological help of the French was invaluable. However, in spite of the efforts of Warsaw and Vilnius, it was not able to change the results of the defeat in September 1939.

Słowa kluczowe: sojusz polityczny i wojskowy z Francją (1919–1939), współpraca gospodarcza

Key words: political and military alliance with France (1919–1939), economic cooperation

Możliwości obrony państwa zależą nie tylko od ilości posiadanych sił zbrojnych, nowoczesnego uzbrojenia i zdolności ich produkcji przez kompleksy militarno-przemysłowe, ale przede wszystkim są wypadkową sojuszy wojskowych. Spośród dwóch sojuszy wojskowych zawartych przez rząd Polski w 1921 r. zasadnicze znaczenie miało przymierze z Francją. Podstawowym celem autorów niniejszego artykułu jest przypomnienie, jak ów sojusz obronny wpływał na modernizację sił zbrojnych¹.

Wśród przesłanek, które doprowadziły do podpisania sojuszu były niewątpliwie wielowiekowe tradycje, ale przede wszystkim potrzeba obu sygnatariuszy posiadania sojusznika po drugiej stronie Niemiec. Dla Polski pozyskanie Francji uchodzącej po zakończeniu wojny za główne mocarstwo na Starym Kontynencie miało znaczenie strategiczne i służyło poprawie jej sytuacji geopolitycznej, a ponadto dawało gwarancje bezpieczeństwa. Z punktu widzenia Francji odradzająca się Polska mogła stanowić główny trzon systemu przymierzy wschodnich kreowanych

¹ Sojusz z Rumunią podpisany 3 III 1921 r. skierowany był przeciwko ZSRR.

po utracie nieodżałowanej i sprawdzonej sojuszniczki jaką była carska Rosja. Rząd Francji już w okresie wojny udzielił dużego wsparcia zarówno politycznego jak i finansowego Komitetowi Narodowemu Polski w Paryżu, darzonemu zaufaniem ze względu na jego wcześniejsze powiązania ze wspomnianą sojuszniczką rosyjską. Z inicjatywy KNP powstała wówczas armia polska pod wodzą gen. Józefa Hallera (zwana „błękitną armią” z racji koloru mundurów)². Umowa Komitetu Narodowego Polskiego z rządem francuskim z 26 stycznia 1919 r. przewidywała zwrot wszystkich wydatków poniesionych na armię Hallera. Mówiąc innymi słowy, nowo powstały rząd Ignacego Paderewskiego miał zwrócić nie tylko kwoty wydatkowane przez rząd francuski, ale również wydatki poniesione za walkę na froncie i służbę w rezerwie Ententy³.

Zgodnie z postanowieniami podpisanych wówczas umów rząd Francji udzielił sojusznicze nie tylko znacznej pomocy finansowej, w wysokości 453 426 677 fr. (około 18,8 mln USD), ale przede wszystkim wsparcia politycznego tak bardzo potrzebnego w związku z rozpoczynającą się konferencją pokojową w Paryżu⁴. Pozyskane środki finansowe zostały przeznaczone na uzbrojenie armii polskiej. Armia Hallera wyposażona wedle standardów armii francuskiej ostatecznie wróciła do kraju na przełomie kwietnia i czerwca 1919 r., a jej powrót miał być początkiem dalszej współpracy militarnej. Wraz z oddziałami armii sformowanymi we Francji przybyli bowiem także liczni oficerowie francuscy, doradcy ekonomiczni i polityczni⁵. Po przełamaniu uprzedzeń, jakie Francuzi żywili do Józefa Piłsudskiego oraz wszystkich „Galicjan” we władzach nowego państwa wynikających z obaw przed ich germanofilskimi postawami⁶ nastąpił okres intensywnej współpracy.

Wobec rozbieżności wśród państw zwycięskiej Ententy w stosunku do Niemiec i generalnie „ładu wersalskiego” silna Polska jawiła się jako zabezpieczenie interesów francuskich w Europie Środkowo-Wschodniej zastępując powoli i tylko do pewnego stopnia dawne przymierze z Rosją. Za takim podejściem do polityki wschodniej

² Najnowsza praca na ten temat: P.S. Valasek, *Haller's Polish Army in France*, Chicago 2006.

³ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Prokuratoria Generalna, 93, k. 2–9. Accord de Paris, le 26 janvier 1919, Komitet Narodowy Polski R. Dmowski i Ministre des Affaires Etrangères, S. Pichon; Décret du Président de la République Française R. Poincaré, le 4 juin 1917.

⁴ AAN, PRM KEM, 528. Wniosek nagły kierownika Ministerstwa Skarbu Ignacego Matuszewskiego na Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie konsolidacji długu wojennego wobec rządu Francji z 18 XI 1929 r.; *Zestawienie długów zagranicznych zaciągniętych we Francji na dzień 1 VII 1930*, „Monitor Polski” 1930, nr 162, s. 3–4.

⁵ Francuska Misja Wojskowa w Warszawie liczyła początkowo 429 oficerów. Wraz z nasileniem walk na froncie wschodnim i pogarszającą się sytuacją militarną jej liczebność wzrosła do ponad 1000 w 1921 r.

⁶ O tym jak głęboka była owa nieufność świadczą liczne raporty dyplomatyczne, a zwłaszcza tworzona aura wobec Józefa Becka, której echa pobrzmiwają do dziś w historiografii. Zob. m.in.: J. Łaptos, *Dyplomaci II RP w świetle raportów Quai d'Orsay*, Warszawa 1993.

opowiadała się także opinia francuska⁷. Dostrzegając potrzeby militarne młodego i nieokrzepłego państwa polskiego oraz dążąc do pozbycia się nadwyżek uzbrojenia w ramach konwencji podpisanej 23 kwietnia 1919 r. wyrażono zgodę na sprzedaż zapasów wojennych⁸. Otrzymany sprzęt na kwotę 410 200 712 fr. fr. (około 20 mln dolarów) umożliwiał armii polskiej zaspokojenie najbardziej elementarnych potrzeb. Były one niemałe ponieważ polityka państw zaborczych uniemożliwiła rozwój przemysłu wojennego na jej obszarze. Realizacja dostaw sprzętu wojskowego przypadała na okres nasilenia walk z Armią Czerwoną na froncie wschodnim⁹. Warto w tym miejscu przypomnieć, że wśród innych państw, w których ewentualnie można było nabyć sprzęt wojskowy dominowały przede wszystkim te, które żądały uiszczenia opłat w twardej walucie¹⁰. Francja była jedynym dostawcą godzącym się na rozłożenie spłaty należności finansowych za dostawy sprzętu na wiele dziesiątków lat. Transakcje te miały również negatywne dla strony polskiej efekty. Zaliczyć do nich można przede wszystkim to, że nabywany na kredyt sprzęt nie był nowy¹¹. W zdecydowanej większości wyprodukowany był bowiem na długo przed tragedią w Sarajewie. Zresztą nie tyle sam wiek determinował właściwości tego uzbrojenia co fakt, że było ono już wielokrotnie wykorzystywane na polu walki.

Dostawy sprzętu wojskowego zainicjowane umową realizowano w 1920 i 1921 r. W wystawionych fakturach za dostarczoną broń były także uwidaczniane rachunki za przewozy kolejowe w obrębie Francji. Po ich podliczeniu kredyty uległy zwiększeniu, ponieważ szef Polskiej Misji Wojskowej Zakupów płk Aleksander Łoyko-Rędziejowski¹² korzystając ze wsparcia gen. Charlesa Duponta uzyskał zniżki

⁷ J. Łaptos, *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919–1925*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 12–23; M. Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999.

⁸ Sejm Ustawodawczy na posiedzeniu 28 III 1919 r. wyraził zgodę na zaciągnięcie pożyczki w wysokości 5 mld. W jej obrębie chciano przeznaczyć na uzbrojenie MSWojsk. 1,250 mld fr. fr. Por. *Stenogramy ze 128 Posiedzenia Sejmu Ustawodawczego*, „Monitor Polski” 1920, nr 57, s. 3–5.

⁹ Z Ministerstwa Spraw Wojskowych, „Monitor Polski” 1920, nr 20, s. 3.

¹⁰ W początkach niepodległego państwa polskiego możliwości finansowe były nikłe. Kolejne budżety do 1924 r. oparte były o prowizoria. Istniały ponadto problemy ze ściąganiem podatków, a na terenie całego kraju w obiegu monetarnym istniały odmienne waluty.

¹¹ Kwestie odbioru sprzętu wojskowego pozostawały w gestii Polskiej Misji Wojskowych Zakupów, utworzonej w początkach lutego 1919 r. W jej skład wchodziły cztery podkomisje: zakupów, rozrachunków, przewozu oraz kasowa. Oprócz oficerów w skład misji wchodził również przedstawiciel ministerstw Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Zagranicznych. Pierwszym jej szefem został mianowany gen. Jan Romer. Miała one swoje ekspozytury m.in. w Paryżu, Salonikach, Londynie i Mediolanie. Wybrany przez oficerów polskich sprzęt ze stoków armii francuskiej został zgromadzony w bazach Cherbourg i Romorantin.

¹² Płk. inż. Aleksander Otton Łoyko-Rędziejowski urodził się 2 XII 1875 r. w majątku Góropol koło Kowna. W 1893 r. ukończył Szkołę Kadetów w Moskwie, a następnie Michałowską Szkołę Artylerii w Petersburgu. Po ukończeniu został przydzielony do Głównego Zarządu Artylerii w Jekatynienburgu. Oficer wojskowego nadzoru technicznego w zakładach Putiłowskich. W trakcie wojny rosyjsko-japońskiej pełnił funkcję oficera nadzoru technicznego w za-

opiewające na niebagatelną kwotę 17 mln fr. fr.¹³ Kwoty te postanowiono przeznaczyć na dalsze zakupy wybrakowanego sprzętu. Zamówiono dodatkowo w 1922 r. 6820 ręcznych karabinów maszynowych Chauchat, 50 mln naboju karabinowych oraz 505 t prochu. Z własnych środków finansowych polskiego MSWojsk. wydatkowano około 10% należności z 17 mln fr. fr. na zwrot kosztów opakowania, doprowadzenie do stanu używalności oraz pozostałe prace konserwacyjne broni. Prace odbiorcze prowadzono jeszcze w sierpniu 1923 r. Łącznie w magazynach w Cherbourgu znajdowało się wówczas 300 t prochu oraz karabiny maszynowe. Z dostaw amunicji władze polskie zrezygnowały. Złożyło się na to parę czynników. W 1920 r. zostały podpisane dwie dziesięcioletnie umowy na dostawy amunicji – z Towarzystwem Starachowickich Zakładów Górniczych oraz z Zakładami Amunicyjnymi Pocisk¹⁴. Ponadto amunicja francuska znajdowała się w bardzo złym stanie, a koszty związane z jej naprawą były wysokie. W efekcie środki kredytowe rządu francuskiego z 1919 r. zostały niewykorzystane. Różnice obliczano na 10 mln fr. fr.

Sprawa dostaw sprzętu wojskowego pozostawała w pewnej korelacji z całością kształtem stosunków gospodarczych między obu państwami, datującymi się już od pierwszej połowy 1919 r. Nie przebiegały one bez zgrzytów. Do dziś istnieją znaczne rozbieżności w ocenie, ale faktem jest, że kapitałiści francuscy lokowali swoje przedsiębiorstwa w takich dziedzinach gospodarki, które od razu mogły dać znaczne korzyści materialne. Należał do nich przemysł wydobywczy (ropa naftowa, węgiel), usługi komunalne, przewozy kolejowe i inne. W innych gałęziach, nie tak zyskownych i wymagających znacznych nakładów finansowych, postępowali ostrożnie licząc przede wszystkim na zaangażowanie polskich kapitałów państwowych i wywierając w tym kierunku presję wynikającą z uwarunkowań politycznych¹⁵. Do szczególnie smutnych przykładów można zaliczyć powstanie Francusko-Polskich Zakładów Samochodowych i Lotniczych oraz działalność Eugeniusza Schneidera w Starachowicach. Nie były to jednak jedyne próby wykorzystywania

kładach Kruppa. W 1910 r. został mianowany do stopnia pułkownika Gwardyjskiej Artylerii. Uruchomił produkcję sprzętu dalmierzy i lornetek nożycowych na licencji niemieckich firm Zeiss i Goertz w Rydze. W trakcie rewolucji bolszewickiej delegowany został do Anglii. Po dezercji wstąpił do „błękitnej armii” gen. Hallera. W 1919 r. przydzielony był najpierw do Departamentu Uzbrojenia, a następnie delegowany do Polskiej Misji Wojennych Zakupów w Paryżu. Od 1927 r. w stanie spoczynku.

¹³ Por. Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Departament Przem. Wojennego, I. 300.54.111. Pismo szefa Polskiej Misji Wojskowej Zakupów płk inż. A. Łoyko-Rędziejowskiego do gen. Stefana Majewskiego z 25 III 1925.

¹⁴ Główny Urząd Zaopatrzenia Armii podpisał w 1920 r. dwie dziesięcioletnie umowy na dostawy 250 tys. pocisków artyleryjskich i 30 mln amunicji karabinowej. Kontrakt ze Starachowicami został podpisany 8 I 1920, a z Pocisk 17 I 1920. Por.: J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny w Polsce 1919–1939*, Kraków 1990, s. 43–49.

¹⁵ Al. J., *Umowy handlowe Polski*, „Przegląd Przemysłowo-Handlowy” 1922, nr 2, s. 3–5; *Umowy gospodarcze z Francją*, „Przegląd Przemysłowo-Handlowy” 1922, nr 6, s. 8.

uprzywilejowanej roli przez kapitalistów francuskich w zubożonej i kłopotliwej się z różnymi trudnościami gospodarczymi Polsce¹⁶.

Mimo tych doświadczeń istniała w kręgach rządowych polskich wola, traktowana przez niektórych jako imperatyw, pogłębienia współpracy z Francją. Dużą wagę przywiązywano do spraw wojskowych, a zwłaszcza do kwestii mobilizacji materiałowej oraz przygotowania do działań wojennych. W rozmowach zainicjowanych przez stronę polską – marszałka Józefa Piłsudskiego i szefa Sztabu Generalnego gen. Władysława Sikorskiego brali udział przedstawiciele Misji Wojskowej Francji z gen. Charlesem Dupontem na czele¹⁷. Warunki w jakich przyszło rozpatrywać kwestie bezpieczeństwa Polski były skomplikowane. Różnice w gęstości zaludnienia, złożone stosunki narodowościowe, rozciągłość granic, duży procent analfabetów na wsi, brak twierdz wojennych, brak ewidencji ludzi, sprzętu i koni powodował bardzo duże problemy w ustalaniu jakichkolwiek sensownych i pewnych założeń dotyczących planów mobilizacyjnych. Kolejne wersje planów „W” z 1922 r., „E” z 1923 r., „Z” z 1924 r. oraz „S” zostały wypracowane w Sztabie Generalnym z udziałem oficerów francuskich. Ten ostatni plan, pomimo wielu formalnych usterek obowiązywał do 1938 r. Na bazie jego założeń, po uwzględnieniu środków finansowych uzyskanych od rządu francuskiego planowano przebieg działań wojennych¹⁸.

W wyniku bezpośrednich konferencji prowadzonych przez marszałka Józefa Piłsudskiego oraz ministrów – spraw zagranicznych Eustachego Sapiehy i wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego został podpisany w Paryżu 19 lutego 1921 r.

¹⁶ J. Czajor, *Rozwój przemysłu o przeznaczeniu wojskowym w pierwszych latach Polski międzywojennej*, [w:] *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. XIV, Warszawa 1969, s. 145–147; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny...*, s. 42–54, 112–113; M.W. Majewski, *Początki produkcji silników lotniczych w II Rzeczypospolitej*, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis* 17. *Studia Historica* II, Kraków 2003, s. 201–220. W historiografii francuskiej krytycznie o tej polityce pisał G. Soutu, *L'impérialisme du pauvre: la politique économique du gouvernement français en Europe centrale et orientale de 1918 à 1929*, „*Relations Internationales*”, 1976, nr 1; Tenże, *La politique économique de la France en Pologne 1920–1924*, „*Revue Historique*” 1974, nr 509. Jeszcze bardziej krytycznie pisała na ten temat autorka niepublikowanej pracy doktorskiej, M. Mihout-Natar, „*L'intervention des capitaux français dans la Pologne de la Seconde République (1918–1939). Contribution à l'histoire de l'impérialisme français en Europe centrale*”, Uniw. Charlesa de Gaulle'a, Lille 2002.

¹⁷ Funkcję szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce pełnili generałowie: Paul Henrys (1919), Henri Niessel (1920–1921), Charles Dupont (1921–1926), Charles Charpy (1926–1928), Victor Denain (1928–1931) oraz płk dypl. René Proioux (1931–1932). Szerzej na ten temat: T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1939*, Poznań 1987; AAN, Sztab Główny, 613/32, k. 123. Depesza attaché wojskowego płk Juliusza Kleeberga w sprawie objęcia misji przez gen. Ch. Charpy z 6 V 1926.

¹⁸ Współpraca i pomoc oficerów francuskich w planowaniu działań wojennych nie należała do głównych zadań. Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych można jedynie mówić o konsultacjach. Po zmianie statutu misji w początkach V 1924 r. francuscy oficerowie pełnili bardzo ważne role w szkolnictwie wojskowym – Wyższej Szkole Wojennej, Wyższej Szkole Intendentury, Centrum Wyższych Studiów Wojskowych i innych. Szerzej na ten temat: CAW, Oddz. I SG, I.303.3.323. Raport ppłk dypl. Józefa Sierosławskiego dla szefa SG o stanie przygotowań wojennych z 16 V 1935 r.

układ polityczny, a dwa dni później konwencja wojskowa¹⁹. Zapisy konwencji przewidywały udzielenie sobie nawzajem szybkiej pomocy w przypadku zagrożenia ze strony Republiki Weimarskiej. Podobne zapisy dotyczyły kwestii łamania postanowień traktatu wersalskiego. Inaczej potraktowana została ewentualna agresja ze strony Rosji Sowieckiej. W tym przypadku Polska mogła liczyć jedynie na pomoc techniczną i logistyczną. Obok gwarancji militarnych rząd Francji zobowiązał się do dostarczyć sprzęt wojenny i utrzymywać szlaki komunikacyjne²⁰.

Istotnym postanowieniem układu wojskowego było udzielenie kolejnego kredytu na zakup sprzętu wojennego. Art. 4 przewidywał przyznanie specjalnych kredytów wojskowych, których wysokość miała być ustalona w terminie późniejszym. Załącznik regulujący kwestie gwarancji został w istocie podpisany kilka miesięcy później i przewidywał udzielenie kredytu w wysokości 400 milionów franków płatnych w czterech transzach po 100 milionów franków każda. Ostateczna wysokość mogła być poddana w przyszłości korekcie²¹. W zamian za te obietnice armia polska miała utrzymać stany w wysokości 30 dywizji piechoty (90 pułków), 10 brygad jazdy (40 pułków) i innych oddziałów. W przyszłości stany armii miały zostać powiększone do 60 dywizji. W sumie gotowość bojową miały osiągnąć siły zbrojne po doprowadzeniu do poziomu 2 400 000 żołnierzy. Pułap ten miał zostać osiągnięty w 1935 r. Realizacja tak daleko zakrojonych planów mobilizacji materiałowej pochłonięć miała astronomiczną kwotę 2 400 000 000 zł²². Szef francuskiej misji wojskowej w Polsce – gen. Henri Niessel już na początku 1921 r. szacował potrzeby armii polskiej na 700 milionów fr. fr. Polskie szacunki z tego okresu sięgały sumy 1,2 miliarda fr. fr. i zakładały pokrycie kosztów przynajmniej w połowie przez kredyty francuskie²³.

Francuzi opóźniali jednak efektywne uruchomienie kredytów, mimo że Polacy spełnili wszystkie warunki wstępne i na początku 1922 r. podpisali towarzyszące umowy gospodarcze i ratyfikowali układ wojskowy. Konwencja wojskowa weszła

¹⁹ J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; Tenże, *Z genezy polsko-francuskiego sojuszu wojskowego w okresie międzywojennym 1921–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1966, nr 4; K. Mazurowa, *Przymierze polsko-francuskie w roku 1921*, [w:] *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. IV, Warszawa 1967, s. 212–217; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981, s. 223–224; H. Bułhak, *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu cz. I (1922–1934)*, Warszawa 1993.

²⁰ CAW, Oddz. IV Szt. Gen., I.303.7.20. Ściśle tajna notatka gen. W. Sikorskiego – dostawy materiału wojennego i tranzyt wojenny do Polski 16 XI 1924 r.

²¹ Obiecywano dodatkowe 200 milionów fr. fr. w przypadku wojny lub zagrożenia ze strony jednego lub obu sąsiadów Polski.

²² P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926...*, s. 222–223; CAW, Oddz. I SG, I.303.3.167. Memoriał do Rady Ministrów w sprawie rozbudowy armii na najbliższe lata ministra spraw wojskowych gen. S. Szeptyckiego z 2 X 1923 r.

²³ Service Historique de l’Armée de Terre [dalej: SHAT], 7N 3010, Exposé ministra wojny z II 1921.

w życie po zatwierdzeniu jej przez władze francuskie. Akty te zostały podpisane przez Prezydenta Republiki Francuskiej 6 lutego 1922 r.²⁴

Konwencja wojskowa z 21 lutego 1921 r., na mocy której rząd polski miał otrzymać upragnione środki finansowe umożliwiające zbrojenia, różnicowała początkowo dostawy owego sprzętu. Przewidywała bowiem za kwotę 320 mln fr. fr. realizację zupełnie nowego uzbrojenia. Natomiast realizacja pozostałej kwoty w wysokości 80 mln fr. fr. miała zostać zrealizowana ze stoków demobilizacyjnych. Problem wyłonił się już w 1923 r. ponieważ w magazynach francuskiego Ministerstwa Wojny pozostawał sprzęt, którego wartość bojowa była pod znakiem zapytania. Te względy oraz wcześniejsze doświadczenia powodowały, że strona polska nalegała na dostawy sprzętu nowego. Priorytety otrzymały następujące rodzaje broni: granaty ręczne, maski przeciwgazowe, samoloty myśliwskie i bombardujące, środki łączności bezprzewodowej oraz podwozia samochodów pancernych Citroën-Kegresse i części zapasowe dla czołgów Renault FT-17²⁵. Przeciągające się w czasie kwestie zamówień dla sojusznika spowodowały, iż dopiero 15 lutego 1923 r. Izba Deputowanych wyraziła zgodę na udzielenie sojusznikowi pożyczki. Jednocześnie Ministerstwo Spraw Zagranicznych zwróciło się do izby wyższej parlamentu o podjęcie odpowiednich uchwał. Ostatecznie na wniosek premiera Raymonda Poincaré, 6 grudnia 1923 r. w trakcie ściśle poufnych posiedzeń połączonych komisji Senatu, Spraw Zagranicznych oraz Izby Deputowanych, przyznano dla Polski i Jugosławii pożyczki²⁶. Przy okazji warto przypomnieć, że kredyty przyznane przez Francję państwom Europy środkowej bynajmniej nie uprzywilejowały głównej sojuszniczki na Wschodzie. W pierwszych pięciu latach powojennych Polska z łącznym kredytem w wysokości 1,056 mld fr. fr. sytuowała się na trzecim miejscu po Jugosławii i Rumunii²⁷.

W trakcie precyzowania struktury dostaw strona francuska zażądała nagle rewizji układu pod kątem gwarancji, wbrew zapisom samego układu, który takiej klauzuli nie zawierał. Polacy zaakceptowali ten postulat, ale w negocjacjach nie okazali

²⁴ CAW, Departament Techniczny MSWojsk., I.300.41.79. Pismo szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce gen. Henri Niessela do ministra spraw wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego w sprawie projektu pożyczki w wysokości 400 mln fr. fr. z 10 XI 1921; CAW, Gab. Min., I.300.1.401, Pismo ministra spraw wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego do szefa Wojskowej Misji Francji gen. Charlesa Duponta w sprawie planu zaopatrzenia armii polskiej na poczet pożyczki 400 mln fr. fr. z 27 II 1922 r.; Dz.U. RP 1925, nr 67, poz. 468, s. 1008–1013, Konwencja handlowa pomiędzy Polską a Francją z 9 XII 1924; J. Nowowiejska, *O traktacie handlowym z Francją*, „Polska–Francja” 1938, nr 1, s. 3–5.

²⁵ R. Umiastowski, *Bitwa polska. Przygotowania i przebieg początku wojny polsko-niemieckiej w roku 1939*, Londyn 1942, s. 38–39.

²⁶ Ostateczne zatwierdzenie warunków pożyczki wojskowej nastąpiło 8 I 1924. Odpowiednia ustawa została przegłosowana w Sejmie 11 IV 1924; AAN, Ambasada Rzeczypospolitej w Londynie, 639, k. 22–27. Pismo radcy handlowego Poselstwa Polskiego w Paryżu Franciszka Doleżala do ministra skarbu w sprawie uchwalenia przez Senat Francji 400 mln kredytu z 3 I 1924.

²⁷ Archives du Ministère des Affaires Extérieures [dalej: AMAE], Série Europe 1919–1939, Pologne, t. 293, Notatka dla ministra.

się partnerem łatwym, tym bardziej że spotykali się wielokrotnie z przejawami złej woli²⁸. Francuzi podobnie jak w pierwotnych rozmowach tak i teraz próbowali uzyskać maksimum korzyści ekonomicznych i wręcz narzucić rządowi polskiemu projekty gospodarcze, których realizacja przyniosłaby zwiększenie rentowności tych gałęzi gospodarki, które stanowiły gwarancje kredytu. Niechętnie przyjmowali też gwarancje w postaci domen lasów państwowych spoglądając łakomym wzrokiem w stronę kopalni śląskich i szybów naftowych w Galicji.

W maju 1924 r. gdy rozmowy znalazły się w kolejnym impasie Francuzi zażądali akredytywy zastawów. Polacy starali się sprowadzać swych interlokutorów na ziemię przypominając im o szczytnych celach, jakie przyświecały sojuszowi i wskazując na widoczne gołym okiem nierównoprawne korzyści obu stron. Sprawa pożyczki miała dla Polski znaczenie żywotne, tłumaczono, ale fakt eliminowania z pożyczki wpłat gotówkowych na rzecz dostaw materiałów nie upoważniał do nadmiernych gwarancji²⁹. Ponadto, jak dodawali Polacy, realizowana na takich warunkach pożyczka służyła przecież w dużej mierze gospodarce Francji. Powiedział to wprost ambasador Alfred Chłapowski: „Nie czynicie nam wielkiej łaski; wszak nie otrzymujemy od was pieniędzy. Sprzedajecie nam sprzęt wyprodukowany przez was, przynoszący korzyści waszym przemysłowcom i zapewniający pracę waszym robotnikom. My zaś spłacamy wysokie odsetki i zgodziliśmy się na wysokie gwarancje”³⁰.

Wynajdywanie pretekstów i stawianie kolejnych żądań powodowało opóźnienie uruchomienia kredytów, korelowane niejako ze zwłoką w sprawie ratyfikacji układu. Warszawa broniła się przed ingerencją francuską zmierzającą do wasalizacji polskiej gospodarki i starała się chronić bogactwo narodowe, a zwłaszcza przedsiębiorstwa będące cennym źródłem dewiz. W tej sprawie w kwietniu 1924 r. przeprowadzono nawet specjalną uchwałę dotyczącą rafinerii państwowej w Drohobyczu co wywołało niezadowolenie w Paryżu. Sytuacja stawała się na tyle napięta, że przeciwko finansistom francuskim stojącym za tymi rokowaniami wypowiadali się członkowie Wojskowej Misji Francuskiej w Polsce. Generał Dupont przypominał swemu rządowi o podjętych zobowiązaniach: „Przyspieszenie wysyłki materiałów wojennych obiecanych układem wojskowym z 21 lutego 1921 r. jest pilne i niezbędne dla poprawy stanu Armii Polskiej. Opóźnienia mogą być także bardzo szkodliwe dla naszych wpływów i naszego prestiżu w Polsce”³¹.

Częściowym rozwiązaniem i ratowaniem pozorów było uruchomienie awansem pierwszej transzy, ale poprzez dostawy sprzętu z demobilu. Warszawa przyciśnięta do muru groźbą utraty zdolności mobilizacyjnej armii zmuszona była zgodzić się na upokarzające rozwiązanie, w którym likwidowanie przez Francję zapasów starej broni odbywało się po cenie nowego uzbrojenia.

²⁸ Tę opinię formułuje także francuska badaczka problemu stosunków gospodarczych między obu krajami M. Mihout-Natar, „L'intervention des capitaux français dans....”, s. 215.

²⁹ Tamże, s. 217.

³⁰ AMAE, Série Europe 1919–1939, Pologne t. 243. Notatka generała Duponta z 25 IV 1925.

³¹ Cyt. za. M. Mihout-Natar, „L'intervention des capitaux français dans....”, s. 217.

Uzgodnienie ostatecznych warunków pożyczki nastąpiło w czasie spotkania gen. Stanisława Hallera z szefem francuskiego Sztabu Generalnego gen. Marie Eugène Debeney w maju 1924 r. Oficjalnym powodem wizyty było poznanie najnowszych metod szkolenia w armii francuskiej. W kuluarach zapadły decyzje w sprawie dostaw sprzętu wojskowego oraz rozdziału środków finansowych na poszczególne transze. Gen. Haller złożył również wówczas gwarancje spłaty. Druga część pożyczki miała zostać przyznana po złożeniu zabezpieczeń na lasach gdańskich i bydgoskich. Trzecia transza posiadać miała zabezpieczenia na kopalniach Skarbofermu³². Ostatnia rata została zabezpieczona na lasach częstochowskich, świętokrzyskich oraz kozienickich. Jednocześnie armia francuska gwarantowała, że dostawy sprzętu z II i III transzy zostaną ukończone w pierwszej połowie 1925 r.³³

Realizacja zamówień przebiegała wedle standardów francuskich. W przeciwieństwie do poprzednich pożyczek dostarczano sprzęt tylko nowy o wysokich walorach bojowych. Po złożeniu zapotrzebowania przez poszczególne departamenty w Ministerstwie Spraw Wojskowych i skonsultowaniu ich z Francuską Misją Wojskową w Warszawie zamówienia trafiały jednocześnie do Polskiej Misji Wojskowej, której przedstawiciel zwracał się do Ministerstwa Wojny z prośbą o realizację zamówienia. Dopiero wówczas formalnie był rozpisywany konkurs na dostawę sprzętu. Zamawiającym sprzęt dla rządu polskiego były francuskie władze wojskowe. Z tego względu w trakcie całego procesu produkcyjnego brali udział zarówno przedstawiciele strony francuskiej, jak i też wyznaczeni oficerowie polscy. Najczęściej byli to specjaliści w danym typie broni.

Oprócz niewątpliwych korzyści realizacja zamówień napotykała na bariery. Jak już wspomniano wyżej, formalnie zamawiającym sprzęt dla rządu polskiego było francuskie Ministerstwo Wojny. Realizacja zamówień odbywała się wedle ściśle określonych reguł i prawideł³⁴ (Cahier des Charge). Powodowały one, iż po złożeniu zamówienia do czasu rozpoczęcia produkcji mijało od 2 do 6 miesięcy. W tym czasie nie było już możliwości odstąpienia od tych zamówień czy też zmian ilościowych. Najbardziej skomplikowane procedury obowiązywały w Departamencie Artylerii, do którego należała formalnie większość rządowych wytwórni. Najmniej kłopotliwe były natomiast przepisy obowiązujące we francuskim Podsekretariacie Stanu Lotnictwa. W zamówieniach lotniczych korzystne dla strony polskiej było to, że traktowano je jako tożsame dla armii francuskiej. W związku z tym cena sprzętu była o 10% niższa niż przy zamówieniach dla innych państw. Niebagatelne znaczenie miał również fakt, iż były one realizowane terminowo³⁵. Jeszcze inne pro-

³² Polskie Kopalnie Skarbowe na Górnym Śląsku S.A. utworzone 25 II 1921 r. Formalnie były polsko-francuską spółką powstałą w zamian za pomoc militarną i wsparcie polityczne udzielone przez rząd Francji w trakcie walk na froncie wschodnim oraz plebiscytów na Górnym Śląsku.

³³ CAW, Oddz. II Szt. Gen., I.303.4.7459. Notatki w sprawie wizyty gen. S. Hallera w Paryżu z 8 V i 6 VI 1924.

³⁴ Cahier des Charge z 8 XII 1922.

³⁵ Dostawy sprzętu lotniczego – płatowców, silników, uzbrojenia, sprzętu optycznego realizowano oprócz zamówień kredytowych również w płatnościach gotówkowych.

blemy wyniknęły przy dostawach maszyn i urządzeń dla Centralnego Zarządu Wytwórni Wojskowych, Zakładów Starachowickich i Francusko-Polskich Zakładów Samochodowych i Lotniczych³⁶. Rząd francuski po długich staraniach wyraził zgodę na ich dostawy dopiero w początkach września 1924 r. Spostrzeżenia na temat dostaw urządzeń dla przemysłu wojennego w Polsce zawarł gen. Władysław Sikorski w notatce:

strategiczne nasze położenie oraz nasza konwencja nakładały na Francję obowiązek pomocy w rozwinięciu polskiego przemysłu wojennego oraz dostaw wojennych. Trzeba stwierdzić, że postulaty te nie były dotąd dostatecznie rozpoznane, a naczelna zasada – wspomaganie przemysłu polskiego – była – rzecz można – sabotowana. Nie czyniły to władze rządowe, lecz czynił to przemysł francuski, który krótkowzrocznie dążył do utrzymania możliwie wielkich zamówień polskich w czasie pokoju, a więc nie popierał uruchomienia tych wytwórni polskich, które z nimi konkurowały³⁷.

Z wypełnieniem tych zobowiązań wyniknęły spore problemy. Znaczny wzrost cen surowców: żeliwa fosforowego i hematytowego, stali węglowych, blach oraz płyt stalowych spowodował, iż kontrakty te były renegotjowane. Ponadto możliwości przemysłu obrabiarkowego we Francji wykluczały możliwości realizacji części tych zamówień. W związku z tym przyjęto za obowiązującą zasadę, iż urządzenia obcego pochodzenia (amerykańskiego, szwajcarskiego i angielskiego) były nabywane za gotówkę. Po zakończeniu prac odbiorczych i wystawieniu faktur gotowy sprzęt był przewożony do bazy morskiej w Charbourg. Stamtąd transportowano go do Polski³⁸. Postanowienia konwencji wojskowej z 1921 r. obciążały również stronę polską kosztami frachtu³⁹. Zestawienie kwot zamówień dla poszczególnych departamentów MSWojsk. zostało przedstawione w tabeli 1.

Problemy, które wyniknęły w trakcie realizacji II transzy pożyczki francuskiej zostały wspólnie przedyskutowane w trakcie wizyty gen. Władysława Sikorskiego w Paryżu. Wśród najważniejszych postulatów przedstawionych stronie francuskiej zostały zgłoszone następujące: przemysł wojenny w Polsce z pomocą Francji ma osiągnąć samowystarczalność, skompletowanie zapasów niezbędnych do prowadzenia

³⁶ Z I transzy kredytów francuskich przeznaczono na zakup obrabiarek dla Frankopolu sumę 5 mln fr. fr. Wobec ich braku i odległych terminów zapadły decyzje o zakupieniu ich z fabryki w Lyonie. Urządzenia w większości produkcji amerykańskiej nabyto za kwotę 4,5 mln fr. fr. Kredyty przewidziane dla Frankopolu zostały rozdzielone pomiędzy CZWW oraz Departament IV Lotnictwa MSWojsk. Por.: CAW, Biuro do spraw Uzbrojenia Sztabu Generalnego I.303.15.7, Protokół odprawy u szefa Departamentu IV Lotnictwa z 22 IV 1925.

³⁷ CAW, Oddz. IV Szt. Gen., I.303.7. 20. Ściśle tajna notatka gen. W. Sikorskiego – dostawy materiału wojennego i tranzyt wojenny do Polski 16 XI 1924.

³⁸ Postanowienia konwencji przewidywały, iż sprzęt wojskowy zakupiony na poczet pożyczki zostanie przywieziony do kraju na statkach pod banderą francuską. Wyrażono jednocześnie zgodę na pokrycie kosztów transportu w ramach przyznanych środków finansowych. Na polecenie ministra spraw wojskowych, po długich pertraktacjach, uzyskano zgodę na zakup dwóch transportowców ORP Warta i Wilja, którymi przewożono ów sprzęt do Polski.

³⁹ CAW, Oddz. IV Szt. Gen., I.303.7. 20. Ściśle tajna notatka gen. W. Sikorskiego – dostawy materiału wojennego i tranzyt wojenny do Polski 16 XI 1924.

Tab. 1. Zestawienie kwot I, II i III transzy pożyczki francuskiej

Departament	Zakupy materiałów z I, II i III transzy kredytu	Kwoty dodane z kredytów za transport	Razem	Zamówienia	Niewykorzystane	Uwagi
Uzbrojenia	73 447 620	5 395 237	78 842 857	55 942 857	21 000 000* 1 900 000	*Zakup haubic 155 mm z III raty
Sanitarny	3 578 509	—	3 578 509	2 944 828	633 681**	** Kwoty przeznaczone na zakup lekarstw i pochłaniaczy
Lotnictwa	97 000 000	1 027 930	98 027 930	98 027 930	—	
V Czołgi	6 900 000	503 208	7 403 208	7 403 208	—	
V Łączność	4 543 640	102 756	4 646 396	4 646 396	—	
V Samochody	2 284 457	—	2 284 457	2 284 457	—	
V Inż.- Saperski	4 469 600	—	4 469 600	4 469 600	—	
X Przemysłu Wojennego	52 436 000	—	52 436 000	50 436 000	2 000 000***	*** Przeznaczona na zakup haubic 155 mm
Wojskowy Instytut Geograficzny	300 000	4117	304 117	304 117	—	
Marynarka Wojenna	9 000 000	—	9 000 000	6 501 230	2 498 769 ****	**** Kwoty przeznaczone na zakup krążownika d'Entrecasteaux
Ministerstwo Rolnictwa	491 133	—	491 133	491 133****		*****Zakup ogierów
Należności kredytowe z 1920 r.	22 853 527	—	22 853 527	22 853 527	—	
Transport	22 693 512	7 033 249	15 660 262	15 660 262	—	
Ogółem	300 000 000	—	300 000 000	271 967 549	28 032 450	

Źródło: CAW, Departament Przemysłu Wojennego MSWojsk., I.300.55.3. Pismo szefa Polskiej Misji Wojskowej Zakupów płk inż. Aleksandra Łoyko-Radziejowskiego z 1 IV 1927

działań wojennych w okresie półrocza, rozbudowa marynarki wojennej i wybrzeża do ochrony przewozów tranzytowych przez Bałtyk, rozpoczęcie wspólnej budowy portu w Gdyni, wspólne negocjacje z rządami Rumunii, Czechosłowacji i Jugosławii dla alternatywnych przewozów sprzętu wojskowego z Francji⁴⁰.

Gwarancje i warunki spłaty pożyczki powodowały, że Polska czuła się w pozycji wasala i w kwietniu 1925 r. dała wyraz dążeniu do emancypacji rezygnując z ostatniej czwartej części pożyczki francuskiej, w wysokości 100 mln fr. fr. Przyczyny tej decyzji są różnie interpretowane. Francuzi niechętnie godzą się na zaprezentowaną tu tezę i współcześnie wyjaśniali krok strony polskiej zmianami w polityce wewnętrznej, a przede wszystkim uzdrowieniem finansów przez Władysława Grabskiego i uzyskaniem możliwości dokonywania zakupów u innych dostawców⁴¹. Wiarygodniejsze jednak są chyba słowa generała Charles Duponta: „Polska nie uważa za wskazane, by za uzyskanie tak skromnej sumy przyznawać nam tak wielkie koncesje niegodne prestiżu wielkiego państwa”⁴².

Z planami restytucji IV części pożyczki wystąpili niezależnie, po przewrocie majowym, admirał Eugeniusz Jolivet oraz gen. Mieczysław Norwid-Neugebauer. Ostatecznie niewykorzystane środki finansowe zostały restytuowane dopiero w początku lat 30. Pojawił się znów problem z uzyskaniem odpowiednich gwarancji. Kierownik Ministerstwa Skarbu Ignacy Matuszewski nie wyraził początkowo zgody na zabezpieczenie należności. W przeciwieństwie do poprzednich transzy pożyczek władze wojskowe dążyły przede wszystkim do zakupu surowców i podzespołów. Dla lotnictwa myśliwskiego zakupiono dużą ilość aluminium. Dostawca – Société du Duraluminium – wywiązał się ze swych zobowiązań w terminie. Umożliwiło to rozpoczęcie seryjnej budowy samolotów PZL P-7. Łączna wartość tego kontraktu kształtowała się na poziomie 4 112 706 fr. fr. Oprócz zapewnienia konstruktorom podstawowego surowca dla nowoczesnych i spełniających wszelkie standardy płatowców nabyto rozruszniki, opony, koła, dętki oraz śmigła metalowe. Bez zapewnienia Państwowym Zakładom Lotniczym na warszawskim Mokotowie dostaw tych części i surowców niemożliwe byłoby uruchomienie produkcji seryjnej. Również wykorzystując środki finansowe pochodzące z IV transzy dla Dowództwa Broni Pancерnej zakupiono podwozia ciągników artyleryjskich Citroën–Kegresse P-14. Przy realizacji tych zamówień znacznie pomogli oficerowie francuscy: szef Administracji Armii gen. Guinand, szef artylerii gen. Mussel, zastępca generalnego inspektora fabrykacji artylerii płk Bloch, szef służby cesji materiału wojennego płk Barjon oraz inspektor Sabatier w Zrzeszeniu Producentów Lotniczych. Działania podjęte przez tych oficerów dały w sumie ponad 2 mln fr. fr. zniżek przy zakupie

⁴⁰ AAN, PRM KEM, 307, k. 8–9, Wniosek na Komitet Ekonomiczny Ministrów w sprawie zawarcia umowy na budowę portu w Gdyni przez polsko-francuskie konsorcjum z 30 X 1926.

⁴¹ AAN, Gen. L. Żeligowski, 26, k. 90–91. Pismo ministra spraw wojskowych do generalnego inspektora artylerii – gen. Józefa Hallera z 2 V 1926.

⁴² AMAE, Série Europe 1919–1939, Pologne t. 243, k. 91. Notatka z VII 1925; AAN, Sztab Główny, 616/32, k. 262. Referat w sprawie IV transzy kredytu francuskiego z 24 VII 1926.

sprzętu oraz surowców⁴³. Jak zatem przedstawiała się sytuacja na początku lat 30.? Sojusz uległ znacznej erozji. Po próbach jego rewizji w 1927 r.⁴⁴ między Warszawą a Paryżem nastąpiło znaczne ochłodzenie. Piłsudski, który – jak to określił J. Ciałowicz – podchodził do sojuszu z Francją „bez entuzjazmu, a nawet ze sceptycyzmem”⁴⁵ doprowadził do likwidacji Francuskiej Misji Wojskowej. W 1929 r. Francja podjęła budowę linii Maginota zdradzając tym samym pokusę przejścia wobec Niemiec na pozycje defensywne. Sojusze wschodnie generalnie traciły na znaczeniu od chwili zbliżenia między Francją a Moskwą⁴⁶.

Dojście Hitlera do władzy spowodowało z jednej i drugiej strony dostrzeżenie potrzeby ożywienia kontaktów, ale dopiero remilitaryzacja Nadrenii uświadomiła Francji palącą potrzebę militarnego wzmocnienia sojusznika wschodniego i spowodowała bardziej otwarte i pozytywne podejście do polskich zabiegów o pożyczkę „wojskową”. Ukoronowaniem podjętych wówczas negocjacji stał się układ w Rambouillet, ratyfikowany ostatecznie przez Izbę Deputowanych 31 grudnia 1936 r.⁴⁷ W trakcie dysput nad postanowieniami nowej umowy jeden z deputowanych – czyniąc aluzje do wcześniejszych zaniedbań – wypowiedział znamienne

⁴³ CAW, Oddz. II SG, I.303.4.7577. Pismo attaché wojskowego i morskiego w Paryżu do szefa Gabinetu MSWojsk. w sprawie IV transzy pożyczki francuskiej z 31 III 1931; Oddz. I SG, I.303.3, Referat płk H. Abczyńskiego dla szefa Sztabu Głównego odblokowanie IV transzy pożyczki francuskiej (realizacja 1931–1934) z 16 III 1933.

⁴⁴ Zob. J. Łaptos, *Vers le remaniement de l'accord militaire franco-polonais. La mission du Maréchal Franchet d'Esperay à Varsovie en novembre 1927*, „Studia Gallo-polonica”, Kraków 1992, t. II, s.149–165.

⁴⁵ J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy...*, s. 211.

⁴⁶ Likwidacja Wojskowej Misji Francji w Polsce miała nastąpić 1 XI 1927. Porozumienie w tej sprawie zostało podpisane przez ministra spraw wojskowych gen. W. Sikorskiego oraz gen. Ch. Duponta. Misja miała być zastąpiona przez attachat, funkcjonujący w strukturach Ambasady Francji w Warszawie. Z dawnego składu misji przewidywano początkowo pozostanie płk Faury z dwoma podoficerami. W VI 1927 r. plany likwidacji misji zostały ponownie skonkretyzowane. Redukcje przewidziano w II fazach. Do 1 VIII 1927 opuścić mieli misję: mjr Didio, mjr Mazeral, mjr Guniot, mjr de Banaze. Kolejne redukcje przewidziano w początkach IX 1927 r. Przewidywano wówczas wyjazd płk Blot, płk Julliard, płk Bost, płk Sénéchal, inż. Martin, mjr Rout, mjr Roman, mjr Bascoul. Wraz z tą ostatnią grupą opuścić misję miało 10 podoficerów oraz 11 tłumaczek. Grupa tłumaczy francuskich pracujących w Wyższej Szkole Wojennej przejść miała na etaty MSWojsk. Szerzej: AAN, Sztab Główny, 613/32, k. 123. Koncept referatu dla szefa Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych w sprawie redukcji Wojskowej Misji Francji w Polsce z 5 II 1927; Tamże, k. 151. Pismo marszałka J. Piłsudskiego do gen. K. Charpy z 2 VI 1927.

⁴⁷ Traktat w Rambouillet został podpisany 6 IX 1939 w trakcie wizyty gen. dyw. E. Rydza-Śmigłego we Francji. Więcej: J. Nowowiejska, *O traktacie handlowym z Francją...*, s. 3–5; S. Szczutowski, *Paryż i Warszawa*, „Tygodnik Ilustrowany” 1936, nr 36, s. 691–692; *Znaczenie polityczne podróży Naczelnego Wodza*, „Polska Informacja Polityczna” 1936, nr 23, s. 1–2; Dz.U. RP 1937, nr 3, poz. 22, s. 1–2. Ustawa z 12 I 1937 upoważniająca ministra skarbu do zaciągnięcia pożyczek zagranicznych i kredytu zagranicznego we frankach francuskich na cele obrony państwa.

słowa. „Chmury mogą przechodzić, nieporozumienia mogą występować, przyjaźń zawsze pozostaje nienaruszona”⁴⁸.

Układ powyższy obejmował globalną sumę 2600 mln fr. fr. Z kwoty tej 2060 mln fr. fr. przypadało na pożyczkę dla instytucji państwowych. W obrębie tej kwoty 810 mln fr. fr. stanowiła pożyczka gotówkowa. 1000 mln fr. fr. zostało przeznaczone na zakup towarów we Francji. Pozostałe 210 mln fr. fr. stanowiło kredyt gotówkowy⁴⁹. Kwota zaś 540 mln fr. fr. stanowiła pożyczkę dla Francusko-Polskiego Towarzystwa Kolejowego⁵⁰. Realizacja zamierzeń miała nastąpić w ciągu czterech lat, ale ich koncentracja miała przypaść na 1937 r. Spłata częściowa miała nastąpić w ciągu 15 lat, a ostateczne zakończenie operacji finansowych po 34 latach. Przeciętna wysokość oprocentowania pożyczki wynosiło 5,25%⁵¹.

Realizację francuskiej pożyczki gotówkowej oraz materiałowej zaplanowano w trzech fazach. W końcu września 1936 r. attaché wojskowy, morski i lotniczy płk dypl. Wojciech Fyda zobowiązany został do przekazania ustalonych w poszczególnych departamentach i służbach Ministerstwa Spraw Wojskowych programów zakupów. Owe plany zostały przekazane francuskim ministerstwom Wojny, Lotnictwa i Marynarki od 25 do 29 września 1936 r. Wraz z tymi ustaleniami zakupów sprzętu wojskowego, jednocześnie zapowiadano przyjazd specjalistycznych komisji wojskowych z Warszawy. Składy poszczególnych komisji były konsultowane przez Quai d'Orsay. Początkowo delegowano trzy komisje: artyleryjską pod dowództwem ppłk. Kazimierza Barana, lotniczą płk. Czesława Filipowicza, oraz fortyfikacyjną gen. Mieczysława Dąbkowskiego. W 1937 r. powstała również komisja obrabiarkowa, kierowana przez ppłk. Tadeusza Łojkę oraz broni pancernej z płk. Eugeniuszem Wyrwińskim na czele. Podstawowym celem komisji wojskowych było odbycie studiów nad interesującymi ich sprzętem. Oprócz wizyt w ministerstwach i u poszczególnych producentów również organizowano próby techniczne⁵². Pomimo dużego zaangażowania prac środki finansowe przyznane przez rząd Francji nie dopomo-

⁴⁸ *Pożyczka polska w Senacie francuskim – przemówienie socjalisty Grumbacha*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 1, s. 1; K. Sosnkowski, *Przyczynki do sprawy zbrojeń polskich w okresie 1935–1939*, Londyn 1973, s. 12–13.

⁴⁹ Tuż po podpisaniu traktatu nastąpiła dewaluacja franka. W związku z czym strona polska uzyskała dodatkowo 250 mln fr. fr.

⁵⁰ Francusko-Polskie Towarzystwo Kolejowe S.A. powstało w Paryżu 21 IV 1931. Podstawowym celem było ukończenie budowy magistrali węglowej Herby Wielkie–Gdynia. Filarem towarzystwa była grupa kapitałowa banków francuskich oraz koncern zbrojeniowy Schneider-Creusot. Kapitał zakładowy wynosił zaledwie 15 mln fr. fr. Nikłe środki finansowe, którymi dysponowała spółka spowodowały sprzedaż obligacji we Francji. Wyemitowano pierwszą serię w kwocie 400 mln fr. fr. Ostateczny termin umorzenia I i II emisji obligacji przewidywany był w 1971 r.

⁵¹ *Siła jest elementem pokoju – wystąpienie w Sejmie posła Hołodyńskiego*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 5, s. 3; *Pożyczka francuska dla Polski na cele obronne*, „Przegląd Miesięczny BGK” 1937, nr 1, s. 3.

⁵² AAN, Attache, AII/131, k. 305–307. Sprawozdanie płk W. Fydy z prac komisji zakupów we Francji (bd.).

gły w unowocześnieniu armii polskiej. Przyczyny były różnorodne. Wśród najważniejszych warto podkreślić, że armia francuska była w trakcie przeobrażania w nową generację sprzętu. Producenci obłożeni dużymi zamówieniami rządu francuskiego dokonywali niekorzystnych dla strony polskiej korekt w zamówieniach wojskowych⁵³.

Współpraca polsko-francuska w okresie dwudziestolecia międzywojennego integralnie związana była z sojuszem militarnym. Dzięki znaczącym środkom finansowym udostępnionym przez rząd w Paryżu możliwe przede wszystkim było uzbrojenie armii polskiej, a później rozpoczęcie prac modernizacyjnych. Warto jest podkreślić, iż rząd Francji nie tylko sprzedawał gotowe produkty, ale również wspierał próby uruchomienia w kraju, w którym wieloletnie rany spowodowane 123-letnim brakiem niepodległości zaledwie uległy zbliznieniu. Zaangażowanie technologiczne strony francuskiej miało jednak pewne granice. Po uruchomieniu produkcji sprzętu licencyjnego oraz wprowadzeniu modernizacji próbowały rodzime firmy zainicjować eksport sprzętu wojskowego. W konsekwencji takiego postępowania doprowadzono do zdrażnień pomiędzy francuskimi producentami a Ministerstwem Spraw Wojskowych w Warszawie. Kontrowersje wzbudza również obecność kapitałów francuskich w gospodarce polskiej. Współpracę w tej dziedzinie trudno jest określić jako równoprawną. Niektórzy dysponenti kapitału francuskiego traktowali początkowo sojusznika nad Wisłą nie tylko jako wasal, ale również podejmowali próby eksploatacji gospodarczej. Warto są przypomnienia najsłynniejsze afery gospodarcze zarówno Francusko-Polskich Zakładów Samochodów i Samolotów, jak i Żyrardowska. W ogólnym bilansie strat i zysków, przy uwzględnieniu szczególnej sytuacji, w jakiej po odzyskaniu niepodległości znalazła się Polska, współpracę militarną z Francją należy oceniać pozytywnie.

e-mail: laptos@onet.eu

⁵³ K. Sosnkowski, *Przyczynki...*, s. 8.